

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

1 FEBRUARIE 1934

ADRIAN MANIU	Sborul cel mare	243
I. AL. BASSARABESCU	La casa d'n Batiște	248
VICTOR EFTIMIU	Inscripție pe un a'bum	260
MARTA RĂDULESCU	Madona	268
C. RĂDULESCU MOTRU	Amintiri din vremea studiilor	274
GALA GALACTION	O lecție asupra lui J. S. Mill (II)	288
COLONEL LĂCUSTEANU	Amintiri (II)	301
BARBU BREZIANU	Despre politețea lui Anton Pann	321
VALERIU MARCU	1871	339
EM. CIOMAC	Nietzsche și Wagner	352
SC. STRUȚEANU	Problema învățământului nostru secundar	366
GEORGE STROE	O criză economică acum două sute de ani	378
VICTOR HILLARD	Unificarea legislativă	393
PAUL ZARIFOPOL	Idei pentru cultura literară	404

CRONICI

† PETRE CIOCAZAN (411); CRONICI FRANCEZE de I. Igiroșianu (415); STEFAN GEORGE de Emil Riegler (419); OAMENI ȘI ÎNTÂMPĂRI DIN TIMPUL LUI EDUARD AL VII-LEA (425); ANUL FILOSOFIC 1933 de C. Noica (431); PROBLEME ÎN LEGĂTURĂ CU CRIZA ECONOMICĂ de dr. I. Ivănescu (439); CONSTITUȚIA ESTONIANĂ (442); CAVALERUL ROZELOR de Radu Cioculescu (444); CONCERTE de Radu Georgescu (451); ROMANUL ROMĂNESC ÎN 1933 de Șerban Cioculescu (455).

REVISTA REVISTELOR

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 25 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ,
ARTĂ ȘI CULTURĂ GENERALĂ

Comitetul de direcție :

I. Al. Brătescu-Voinești, O. Goga, D. Gusti, E. Racoviță,
C. Rădulescu-Motru, I. Simionescu.

Redactor șef :

Paul Zarifopol

Secretar de redacție

și administrator :

Radu Cioculescu

REDAȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA:
B U C U R E Ș T I, I
39, B-dul Lascăr Catargi
Telefon 241/97

300 LEI ABONAMENTUL ANUAL LEI 300

25 LEI EXEMPLARUL 25 LEI

EDITATĂ DE FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
„REGELE CAROL AL II-lea“

NIETZSCHE ȘI WAGNER

Toți cei care au fost fascinați de personalitatea și de cercul ideilor lui Frederic Nietzsche s'au oprit asupra unui pasaj caracteristic din cartea indispensabilă pentru cunoașterea vieții lui, carte scrisă cu pietate naivă și sinceritate de sora sa, Elisabeta Foerster Nietzsche. Iată pasajul mult citat : « Intreținându-se într'o zi cu unul din discipolii săi asupra tendințelor noi în literatură, fratele meu spuse : « nu înțeleg mania ce îndeamnă pe romancierii să ia mereu ca unic subiect al povestirilor lor iubirea, o temă care a devenit atât de plicticoasă, de mult ce a tot fost întrebuințată ! »

— Dar, răspunse tânărul, nu e oare din pricina că iubirea este singura pasiune care dă loc la atâtea conflicte și atât de tragice ?

Atunci, fratele meu exclamă cu o vioiciune cu totul deosebită :

— Ce greșală ! Prietenia, de pildă, dă naștere în suflețe, acelororași conflicte și într'un grad mult mai înalt. La început e atracția reciprocă întemeiată pe impresia unei comunități de gândire, apoi fericirea de a se simți unul al altuia, cu admirația și adorarea mutuală ; apoi, o neîncredere, o bănuială crescândă asupra valorii prietenului ; certitudinea că va veni ziua despărțirii, teama totuși de a nu putea îndura despărțirea ; fără să mai număr alte mii de chinuri, ce nu le pot spune.

Tânărul discipol parcă rămase încremenit și puțin convins. « Fără îndoială, adaogă sora lui Nietzsche, lui nici măcar nu-i trecea prin gând că cineva putea fi însuflețit de o prietenie atât de pasionată ».

Putem crede astăzi, când suntem în posesia mai multor documente biografice, că Nietzsche vorbea din experiență, și că experiența privea cursul legăturilor lui cu Richard Wagner. Dacă istoria acestei dragoste și a acestei dușmănii, tot atât de acute, între doi din oamenii cei mai reprezentativi ai veacului lor, ni se pare de un interes extrem, nu e numai pentru mărturia psihologică a unor individualități superioare, ci mai cu seamă pentru nesfârșitele lumi de idei ce erau desbătute, ce se împreunau sau se respingeau între amândoi. Dacă Nietzsche a avut una din mințile cele mai ascuțite, dacă a cuprins cu unghiul lui de vedere, orizontul intelectual cel mai larg, dacă filo-

zofia lui, dărâmatoare de idoli și creatoare a unor valori noi, a avut și are încă atâtea virtualități, nu trebuie să uităm că mai toată această filozofie, mai toată evoluția acestei gândiri a fost condiționată, după propria lui mărturisire, de fenomenul Wagner. Fără Wagner, ca impuls, ca reactiv, Nietzsche nu ar fi fost Nietzsche, și o repetăm, nu spunem aceasta noi, ci a spus-o el însuși.

Perspicacitatea, puterea de sinteză, a filozofului poet, a fost ca un precipitat care a coagulat, așa zice : a *crystalizat* (dacă nu mi-ar fi teamă de inexactitatea metaforei chimice) mai limpede și mai conștient concepțiile destul de nebuloase ale lui Wagner, căci Nietzsche, de partea lui, l-a revelat pe Wagner lui Wagner.

Nu trebuie să ne mărginim a considera pe autorul *Tetralogiei*, al lui *Tristan* și al lui *Parsifal* ca pe un simplu muzician. Avea de-alminteri onoarea să fie privit numai ca atât ; purta ambiția de reformator, nu numai al muzicii, dar al tuturor artelor și chiar al moravurilor, iar mintea-i neliniștită și răscolitoare propunea soluții pentru a conjura ceea ce, împreună cu prietenul despre care ne întretinem azi, numea : decăderea Europei.

Amândoi au fost urmăriți tiranic până la obsesie, până la manie, de dubla preocupare a degenerescenței și a regenerării umane. Imbrățișați o clipă pentru susținerea acelorași păreri, au ajuns să se strângă cu dușmanie până la înăbușire, când evoluția divergentă a ideilor lor i-a îndemnat să ia drumuri protivnice.

În acest curs de amplificare și de procreare continuă a gândirii lor, nu se poate vorbi de consecvență. Fiecare a fost mânat de experiența lui proprie și noi n'avem dreptul să suspectăm pe nici unul de nesinceritate, atunci când schimbau vizibil de metodă, de țintă, de ideal, în căutarea ureroasă a adevărului.

Dar dedesubtul unirii lor prime și apoi a încăerărilor finale, nu e numai ideologia. La lumina documentelor ce au început să fie date la iveală, a mărturisirilor unor contemporani ce au putut să se informeze chiar dela origine, ca Hans Bellart, autorul unei cărți despre tragedia prieteniei între Nietzsche și Wagner, din sugestiile ce ni le aduce publicarea recentă a unor scrisori inedite, ni se pare a întrezări și temeiul unei rivalități, și al unei desamăgiri omenești, vai ! prea omenești. E chipul *Arianei*, care plutește peste prietenia și dușmănia lor.

Cine e enigmatică Ariana ? Ce este ostrovul mitic și simbolic, *Naxos* ? *Naxos*, care ca un leit motiv revine mereu în opera lui Nietzsche, luminiș pierdut în nesfârșitul mărilor, evocat din antichitate, prin valurile vremurilor, de vraja poetului filozof ; *Naxos*, unde se întâlnesc Teseu, Dionysos și Ariana. Azi am avea puternice motive să credem că Teseu e Wagner, că Dionysos e zeul cu care Nietzsche s'a identificat până la urmă, iar Ariana e Cosima, fiica lui Liszt, întâia soție a lui Hans von Bülow, a doua soție a lui Wagner. Ariana în visul dionysiac al lui Nietzsche e mireasa lui mistică. Iar *Naxos*, insula unei împliniri supra-omenești, a revelației depline, putea să fi existat

odată, cel puțin ca viziune, în Elveția, la adăpostul depe țărmlu la-cului Celor Patru Cantoane, la Tribschen.

Îată prilejul să evocăm în acest liniștit peisaj alpestru, de munți, de păduri și de ape, întâlnirea celor trei protagoniști ai unei drame ideologice și, fiindcă e vorba de supra-oameni, ai unei drame supra-umane. În luna Rusaliilor din anul 1869, un tânăr profesor de filologie al Universității din Basel se prezintă la vila în care locuiau soții Wagner. Cu o zi înainte, nu reușise să fie primit; auzise numai dela poartă câteva acorduri ale maestrului, acorduri în care, mai târziu, avea să-și amintească pasajul din actul al III-lea al lui Siegfried, purtând cuvintele semnificative pentru noi: «M'a rănit acela care m'a deșteptat». Și într'adevăr, când discipolul fervent, iluminat cu atât înțelegere și cunoștințe, cu sensibilitatea lui fremătătoare intră în intimitatea soților Wagner, începu o conviețuire spirituală care pentru Nietzsche a fost ca o deșteptare nouă la viață a personalității lui intelectuale.

Contactul căutat cu Wagner, infinitele sugestii ce se iveau în apropierea lui îi dădeau posibilitatea să se reveleze, să se realizeze el pe sine însuși, ca să întrebuițăm formula lui. Ce-l mânase către artistul și revoluționarul pribeag, care-și gășise în sfârșit un adăpost pacinic unde urma să lucreze pentru încheerea și împlinirea operei sale renovatoare? Aveau în comun cultul unei arte a viitorului, menită să joace un prim rol etic și estetic, în viața socială: arta care să educe, să regenereze, să solidarizeze omenirea, în vederea scopurilor sufletești celor mai înalte; arta menită să ridice făclia valorilor spirituale din mâna slăbită a bisericii și să fie locul religiei.

Se inspirau amândoi dintr'o îndoită admirație ce o aveau pentru un precedent din antichitate și anume tragedia greacă; apoi din filozofia lui Schopenhauer, maestrul comun care dădea locul preminent artei.

Arta, mijloc de cunoaștere, arta, oglindă a străfundului din taina sufletului omenesc, cea care-i revelează esența și Destinul, prin vecinicie, viziunea intuitivă care, sub vălul reprezentării sublimate a fenomenelor, atinge tărâmul Ideilor eterne, arta ce pe deasupra vieții reale crează visul mângâietor, visul ce duce la anihilarea eului în contemplația senină, uitarea, Nirvana. Dar între toate ramurile ei, muzica e cea mai curată, cea mai direct expresivă. Ea nu are nevoie de haina materială pentru răsfrângerea adevărilor firii, ea e cea mai puțin contingentă. Ea vorbește nemijlocit; însăși «voința» vieții se exprimă prin ea.

Și aici Nietzsche face legătura între geniul muzicii și cel al tragediei antice. Cel dintâi, el aruncă în circulație această mare și originală idee, că tragedia s'a născut din geniul muzicii - la origine sunt corurile ei, în care la început figurau satirii lui Dionysos, și comentarul lor cântat este expresia fondului permanent de reflecție al înțelepciunii populare, al experienței colective.

Nietzsche, după Schopenhauer, proslăvea tragedia ce face să se

rupă vălul cu care « Maia », amăgirea vieții caută să ne înșele. Tragedia, operă culminantă, ce ne arată nescata nenorocire a omului, « triumful necesar al absurdității viclene, stăpânirea neobrăzată a hazardului, înfrângerea necesară a celui drept ».

Scopul tragediei este tocmai « să ne arate această jertfire a celei mai nobile umanități, Ursitei ce stă la pândă. Spectatorii ei vor fi poate mâine victimele aceluiași iluzii fatale ale Maiei. Spaima stă ascunsă în căminul tuturor lucrurilor. Această purificare prin suferință, în care mor eroii, cum n'ar stinge oare și voința noastră, a celor ce privim martiriul lor? Voința e doar moartă în ei de bună voe și, prin abnegația lor, « ei devin mari în ochii noștri ». (După Ch. Andler, *Les Precurseurs de Nietzsche*).

Teoriile lui Wagner își găseau un minunat compliment, un lămuritor prestigiu în fulguranta descoperire a lui Nietzsche. Autorul Tetralogiei, operă în care mitul și Destinul jucau un rol atât de covârșitor, se socotea doar ca un moștenitor al tragicilor greci. El aspira să dea lumii moderne un teatru asemenea celui grec. Un teatru care să vorbească solemn și festiv mulțimii și s'o lumineze asupra făpturii și țelurilor ei. Un teatru sintetic și în sensul că va uni poezia, plastica, dansul și muzica. Dar oricât ținea Wagner să fie un cap universal, un realizator egal în toate domeniile creației și ale teoriei artistice, latura lui tare, nemărturisită, era tot muzica. Nietzsche îi venea cu acest ajutor - tragedia veche - reînnoită de geniul modern sub egida muzicii. Nietzsche se înflăcăra pentru oda bucuriei obștești a lui Schiller și Beethoven, odă în care vedea prevestită marea unitate sub semnul de solidaritate al entuziasmului dionisiac.

Beethoven exclamase altădată :

« Sunt Bacchus, care aduce în dar oamenilor nectarul divin ». Și Nietzsche era în căutarea modernului Dionysos. A crezut la început că-l găsește în Wagner. Un farmec nespun răspândea pentru el vrăjitorul acesta. De partea lui, maestrul bătrân simțea tot aporul de credință capabilă să fie tradusă în faptă ce i-l aducea tânărul inițiat. Nietzsche corespundea imaginii factice a adolescentului german în care Wagner își pusese doar toată nădejdea. Din nesfârșitele convorbiri ce le-au avut la Tribschen se iscară acele cursuri făcute la Universitatea apropiată din Basel - pe care Nietzsche le strânse într'un volum ce apăru în 1872 sub titlul de : *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*.

Editorul acestei cărți ce făcu scandal era și cel al lucrărilor lui Wagner, care i-o și recomandase. Acesta din urmă e deci cel ce a dat puțința cea dintâi de afirmare tânărului său discipol. E un act de generoasă înțelegere, dar și de interes propriu, bine priceput. Filologii germani atacară cumplit ceea ce li se părea o erezie a tânărului universitar corupt de wagnerianism.

Willamovitz-Moellendorf scrisese cu acest prilej împotriva lucrărilor lui Nietzsche două broșuri violente pe care, mai târziu, le re-

gretă. Răsunetul în lumea academiilor fu așa de mare, că un student nu mai voi să se înscrie la facultatea din Basel, unde profesia « un eretic ca Nietzsche ». Ce era atât de revoluționar în opusul profesorului incendiar? Faptul că acesta explica tragedia greacă prin conjunctura celor două spirite contrarii: Apollon și Dionysos?

Apollon - zeul luminii; al contemplației senine, obiective și crude, ordonatorul formelor plastice - și Dionysos - acel simbol al puterilor obscure și universale, ce fructifică și se reînnoesc mereu? Pesimismul afirmator al lui Nietzsche care identifică la Greci, contrar tuturor părerilor curente până atunci, adâncul fior tragic, groaza ce-i cuprindea în fața vieții reale pe care o găseau suportabilă numai în viziunile înalte ale artei? Revolta opinia universitară, paradoxul că decadența umanității elene începe cu optimismul lui Socrate și Platon - și cu drama fără fond tragic adevărat a lui Euripide?

Desigur aceste idei pasionate puteau biciui la întâia lor înfățișare opinia făcută. Dar nu acestea erau temeiul ostilității, ci « origina tragediei » a scandalizat fiindcă apărură ca un manifest în onoarea lui Wagner, protagonistul ideilor unei arte neacceptate încă. Concepțiile acestuia păreau pronate cu o strălucire primejdioasă. Lumea nu vedea că în timpul când prozeții lui Wagner, în cap cu maestrul, luau ferventă apărare a tânărului filolog transformat subit în splendid exponent al cauzei lor, acesta din urmă presimțea deja începutul unei despărțiri sufletești între el și inspiratorul său.

Nietzsche evoluase repede. El văzuse în Wagner pe revoluționarul dela 1848, ridicat împotriva societății. Și Wagner, după ani de luptă și pribegie, își consolida oarecum o fericire oarecum burgheză, prin protecția oficială a unui Rege îndrăgostit de el și de arta lui. Pesimistul schopenhaurian și ateu din Wagner se convertea în optimist creștin. Cel care cântase o umanitate tânără, voioasă, spontană, simbolizată în eroul supra-om Siegfried, apologistul dragostei libere, începea să dea semne de abdicare, de renunțare, de resemnare. Aspectul psihologic pe care-l lua figura zeului schopenhaurian Wotan, cel cu neația finală a voinței de a trăi, era caracteristic.

În timpul războiului dela 1870, Nietzsche împărtășise numai o clipă entuziasmul patriotic al perechii Wagner. Așteptase câțva timp reînnoirea promisă în preajma luptei, de Germania tânără împotriva lumii bătrâne, așa zisă « franco-iudaică ». Dar toate așteptările nu i se împliniră. Din victoria lor, Germanii nu făcură nimic. Convenția, filistinismul, optimismul greoi, degenerescența se instalau mai puternice, mai satisfăcute, și dintre satisfăcuții care voiau să ardă Parisul, care proclamau triumful « culturii » învingătorului, al poporului celui mai tare, deci celui mai demn de biruință - dintre acești corifei ultra-naționaliști, era și Wagner cu soția sa. Acesta să fie « Messia » nației germane, care va reîntrupa geniul grec și va da formula regenerării?

Și apoi e sigur oare că acea « cultură germană ar putea birui vechea civilizație franceză? » Moraliștii francezi își exercită o luminoasă în-

râurire asupra lui Nietzsche. Din ce în ce mai lămurit asupra lui însuși, i se pare că în propaganda reușită ce a făcut-o wagnerianismului, în noua religie care începe a se răspândi în tineret, partea leului, partea cea mai bună, îi revine lui. - Wagner i-a servit ca exponent. - Wagner e oarecum creația lui. Il iubește încă fierbinte ca om - dar îi vede neajunsurile de tot felul și i se pare că-l domină. Zilele dela Tribschen, în care avu acea comoție vitală ce l-a ajutat să se realizeze, nu le poate uita. Li sunt mai scumpe ca orice în viață. Clipe adânci și rodnice. ! Și acea femeie virilă « de stilul cel mai înalt », fascinatoarea lucidă, care a înfruntat o lume pentru a împărtăși viața tovărășului ei, femeia fără de care desigur nervosul maestru s'ar fi scufundat - oare nu-i *dânsa* geniul conducător, îndreptarul în care și el, Dionysos, a simțit un geniu egal cu al lui?

Dânsa ordonează traiul soțului, ea răspunde pentru el - și cărțile, lucrările pe care i le dedică, *Ea* le pricepe, le prețuește, le comentează.

E aici locul să hazardăm o conjectură asupra caracterului particular al lui Nietzsche.

Acest om prodigios de inteligent, acest sensibil crucificat vecinic de viața cotidiană, pare să fi fost sfios în traiul practic, un delicat ascuns, cu lirismul stăpânit, blând și inofensiv în aparență, ca un intelectual ce mânduia numai arme abstracte. Miop, cu o sănătate șubredă ce-l chinuia cumplit, fără ca el să exteriorizeze nici un fel de suferință, mare singuratec care se lega cu atât mai mult de prietenii și de puținii ucenici ce îi putea recruta, înțelegerea totuși să fie urmat orbește în ideile lui îndrăznețe și cea mai mică neconformitate a gândului celorlalți i se părea intolerabilă ca o insultă gravă. Avea siguranța personalității lui excepționale și cerea această recunoaștere fără s'o spună. Era mortificat de singurătatea, de neînțelegerea ce i-au arătat contemporanii. Căci gloria lui, care, fără îndoială, va mai crește, e postumă. « Voi fi înțeles după viitorul război european », a exclamat el cu o extraordinară dublă viziune profetică. Și e locul să amintim în această scurtă paranteză că el mai prevedea și dorea ca spiritul modern, democratic și socialist, să ducă la o uriașă revoluție, cum e cea din Rusia actuală - și în urma cataclismului necesar, omenirea să se reedifice sub stăpânirea unei noi clase selecționate, de stăpâni care vor aduce lumii valori noi, inspirate din propria sa filozofie, în particular, din concepția supra-omului, El, răzvrătitul împotriva ascetismului, cântărețul vieții primejdioase, cum a putut fi inițiat în tainele ei? De sigur a cunoscut-o prin meditația solitară a uriașului și a complexului său suflet. A avut și acea viziune revelatoare ce transfigurează și dă o cunoaștere supra-naturală, misticilor, profetilor, sfinților.

Dar, dacă a cunoscut prin harul acesta sensul adânc și grav al vieții, desigur experiența traiului de toate zilele i-a lipsit. Călătorul acesta, cu vederea scurtă asupra lumii exterioare, avea privirea întoarsă toată spre iluminăția lăuntrică. Și de aceea Nietzsche nu este un

psiholog în cele mici. În cele mici, dacă voiți, pentru că el nu a priceput bine sufletul femeii. Își închipuia că poate să seducă una din aceste ființe capricioase prin prestigiul intelectului ; dar, s'a mai spus, o femeie nu se cucerește cu abstracțiuni.

Wagner, dimpotrivă, avea o uriașă experiență ; trăise în viața de rând, se izbise de toate colțurile ei, o înfruntase, o împinsese și fusese învins când pe când. Și apoi, acel prestigiu de farmec muzical, dionisiac, pe care-l proslăvea Nietzsche însuși, altfel îl reprezenta neasemănatul simfonist, decât stângaciul profesor, cu muzica lui de vorbe. Putea Cosima să ezite între ei? Ce dezamăgire pentru Nietzsche când își dădu seama de mirajul în care se încrezuse, atunci când și-a închipuit că, și în ochii ei, el va apărea până la urmă ca Dionysos dominatorul și că dânsa îl va urma ca femeia aleasă, în toate episoadele vieții sale sufletești. Dar Cosima se da acuma toată numai operii soțului ei și ea începuse să organizeze gloria din ce în ce mai oficială a lui Wagner. De pe acum era preocupată să-l conducă pe fostul olandez rătăcitor la limanul buneii cuviințe convenționale. Mistica, oarecum ipocrită de la Bayreuth, începea să ia ființă. Autobiografia lui Wagner, pe care o transcria dânsa, era extirpată de toate amănunțele compromițătoare pentru integritatea caracterului lui Wagner. Se spune că vorbele lui Wagner dela începutul povestirii vieții lui : « *Sunt fiul lui Ludwig Geyer* », au fost scoase, cu dela sine putere, de Cosima. Ar mai fi încă 12 exemplare ale acestei ediții prime, ce nu se pot regăsi și retipări. De ce a fost făcută amputarea aceasta? Fiindcă Geyer, soțul al doilea al mamei lui Wagner, părea să fie evreu de origine, și atunci, cum rămânea teoria scumpă lui Wagner și lui Gobineau, a rasei pure ariene, degenerată prin amestecul sângelui iudaic?

Tot astfel au fost scoase părțile cele mai înfiorate, ce pomeneau despre legăturile lui Wagner cu diverse femei, în special cu Mathilda Wesendock, modelul Isoldei lui.

Intreaga ideologie revoluționară ce făcuse din condamnatul la moarte dela Dresda, un pribeag prigonit trebuia îndulcită, călăuzită spre doctrina de stat a noului imperiu. Trebuia raționalizată exploatarea buneii voințe entuziaste a regelui Ludovic pentru teatrul din Bayreuth care începea a se clădi. Cosima, care fusese și ea o femeie răzvrătită, ce ascultase numai de pasiunea ei și părea că înfruntă prejudecata curentă, căuta și obținea acomodamente cu cerul credinței oficiale. Fiica lui Liszt, catolicul, trecuse la protestantism ca să îmbrățișeze religia soțului ei și a Prusiei lui Bismarck - și acum ea își exercita o influență insidioasă asupra fostei libere cugetări a lui Wagner.

Dar Nietzsche, am mai spus-o, rămânea dușmanul intransigent al oricărei ipocrizii. Acest răsturnător al tuturor valorilor nu era zădarnic un spirit liberat de tirania oricărei dogme. La serbările inaugurale din 1876 dela Bayreuth, el apărură ca invitat al lui Wagner. Într'insul dispărură încrederea în idolul pe care-l vestise Germanilor,

ca pe un factor determinant de reînnoire, culturală și artistică. Dari se părea că triumful ideii, ce creștea vizibil în pietrele templului de pe colina bavareză, era în cea mai mare parte și triumful cugetării sale personale. Și acum vine momentul psihologic al rupturii, al marii sfâșieri.

Țrebue să înfățișăm lucrurile așa cum sunt, chiar dacă ar fi ca eroii acestci expuneri să nu răsără într'o lumină din cele mai prielnice lor. Cu 4 ani înainte, Nietzsche își luase rămas bun dela casa din Tribschen, de care-l lega amintirea unei fericiri pe care o presimțea apusă pentru vecinicie. Familia se muta în Germania, care acum recunoștea în Wagner pe artistul ei împărătesc. Acesta lipsea, și Nietzsche o găsi singură pe Cosima în casa cu mobilele răscolite. Și o mărturie ne spune că, incapabil de a exprima în cuvinte desnădejdea pe care o resimte, Nietzsche deschide pianul și într'o improvizațiune sfâșietoare revarsă tot ce freamătă într'însul, tot dorul, toată suferința lui tăinuită.

În însemnările lui dela 1874, multă vreme inedite, deja îl judeca aspru pe «gloriosul histrion», cum îl numea. Totuși publică doi ani mai târziu (și veni cu ea la Bayreuth) o nouă carte (*Wagner în Bayreuth*) ce poate fi socotită și acum ca cel mai perfect breviar wagnerian. Nu voia încă să se desmintă pe față, deși sfârșitul studiului se încheia cu vorbele echivoce : «...Se va înțelege ce va fi Wagner pentru poporul acela care va fi în drept să citească propria lui istorie în tră-săturile caracteristice ale artei lui... ceva ce nu poate fi pentru nici unul dintre noi, nu profetul unui viitor depărtat, cum ain fi ispitiți s'o credem, ci interpretul și glorificatorul unui trecut».

Iată cuvântul insidios care poate răsturna totul : *Trecut*.

Nietzsche venind la Bayreuth se aștepta totuși la o consacrare egală în ceea ce-l privea ; și atunci avu dezamăgirea catastrofică a unei vanități poate îndreptățite, în orice caz a amorului său propriu atât de vulnerabil.

În cortegile de regi, de principi și de fanatici, el trecu aproape nebăgat în seamă. Abia în treacăt îl văzu pe Wagner, care lua în serios ceea ce i se părea lui Nietzsche o comedie oficială exterioară. Wagner se înclina în fața măririlor pământești cu complezență de parvenit și-l trata pe genialul filolog ca pe un discipol meritos și un colaborator de a cărui fidelitate firească n'avea nevoie să se intereseze mai de aproape. Nietzsche plecă ulcerat în inimă ; reveni cu nădejdea de a găsi o atitudine mai neatârnată, mai auto-ironică a lui Wagner, dar maestrul pontifia tot cu mai multă solemnitate și, la închiderea festivalurilor, adresându-se întregii Germanii, rosti cuvintele pline de trufie : « Dacă voiți o artă națională, depinde de voi acum s'o aveți ».

În toată lupta și în toată biruința, Nietzsche se vedea socotit ca un ostaș de rând pierdut printre ceilalți. De atunci se accentuă în el acea pornire care-l făcea să vadă semnele răufăcătoare ale decadenței tocmai în persoana și în arta celui pe care-l iubise atât. Wagnerianismul

il socotea ca o boală de care se vindecase. Era un stadiu pe care-l depășise. Incă un pas și el va arde ce a adorat.

Arta, cu viziunea ei, terapeutică? Mângâiere, Frumosul, deasupra realității? Nu, viața trebuie privită, acceptată, sublimată bărbătește. Vechiul pesimism schopenhaurian, părăsit.

De aci înainte, fiecare din lucrările lui cuprinde o suspans, o invectivă din ce în ce mai străvezie împotriva celor dela Bayreuth. Toate fulgerele le va strânge el în mănunchi abia după 12 ani în pamfletele celebre : *Cazul Wagner și Nietzsche contra Wagner*.

Dar de pe acum, din anii aceștia, se arată el desgustat de conexiunea între ceea ce numea el demagogia wagneriană și evoluția Germaniei imperiale spre democrația utilitară. Ea nu știuse ce să facă din biruința ei. Nu spusese el : « o mare victorie e o mare primejdie . . . luați seama, victoria prostește ! »? Totul începea să-i pară fals la Bayreuth ; până și muzica ce-l vrăjea altădată i se părea de natură puțin înaltă cu seducția ei sexuală. Wagner în orașul biruinței sale se aseamăna cu Napoleon la Moscova. Era învins de sine însuși. Și însemnările lui Nietzsche cuprind, ca un blestem, un păcat mortal împotriva propriului său duh, atunci când afirmă că la urma urmelor, o națiune se interesează de lucrurile serioase. Ea trebuie, după cuvintele-i surprinzătoare, « să ia în considerație influența crizei financiare, incertitudinea generală a situației politice, îndoelile ce se ridică asupra direcțiunii destinelor ei ».

. . . « A trecut timpul când lumea se pasiona pentru lucrurile artei ca pe vremea lui Liszt ». « Și apoi, importanța, artei așa cum o concepe Wagner, nu se potrivește cu condițiunile noastre sociale și cu desvoltarea pe care a luat-o munca ».

Parcă ar vorbi un economist și politician din zilele noastre și nu nobilul apollinian și dionysiac. E o patimă care se năsprește. Se mai văzu odată la Sorrento, în Italia, cu antagonistul lui. Nietzsche era în tovarășia lui Paul Rée, un filozof evreu, nesuferit lui Wagner. Intr'un peisaj minunat, se plimba pentru ultima oară cu fostul său prieten.

Vrăjitorul muzician, cu farmece acum inoperante, simte rezerva filozofului. Tăcere prelungită. În sfârșit, Wagner șoptește : « Ce privilegii propice pentru un adio ! » ¹⁾ Și-i vorbește de Parsifal, cea din urmă dramă muzicală, cununa și apoteoza mistică a vieții lui.

« Rezultatul unei experiențe autentice », afirmă Wagner.

— Penitență, renunțare la viață, - împăcare în sânul credinței, ascetism, castitate, înlăturarea păcatului original, izvor al tuturor suferințelor lumii, cultul milei, răscumpărare - răscumpărarea ce-l urmări mereu pe cel care l-a creat pe Olandezul rătăcitor, pe Tannhäuser, pe Tristan, pe Siegfried și pe Brunhilda.

La enunțarea acestor postulate neo-creștine, neașteptate în gura păgânului de altă dată, Nietzsche tresare - dar tace ca înghețat.

1) Cf. Guy de Pourtalès, *Nietzsche en Italie. La Vie de Wagner*.

Păcatul originar, mila, răscumpărarea, idealul clerical! Câteva luni mai târziu, Wagner uimit la rândul său, primește cartea *Omenesc, prea omenesc*, în care Nietzsche denunță ceea ce numește el antica superstiție, în care proclamă « vanitatea oricărui ideal, lașitatea compătimirii, adâncă josnicie a simțămintelor ce trec drept cele mai înalte ».

Drumurile lor se despart de acum pentru totdeauna. Nu se mai văzură niciodată.

Își mai trimeteau lucrările cu dedicații măgulitoare. Dar Wagner răspunse cu amărăciune odată în « Foile dela Bayreuth », atacurilor anti-creștine ale lui Nietzsche, veștejind, fără a-l numi, « saturnalele de gândire ale filologilor »... care analizează și critică tot, fără a băga de seamă că realitatea nu are nimic comun cu meschinele lor răutăți ». Iar doamna Cosima îl osânda cu mai multă asprime, într'o scrisoare adresată surorii lui Nietzsche.

Acesta din urmă, până la sfârșitul vieții, nu se putea apăra de vraja muzicii lui Wagner. Dar o socotea ca un maleficiu, vătămătoare, bolnavă, născută din febra unui om bolnav, bună pentru bolnavi, degenerați și isterici. El tindea să iasă din cețurile germanice și să devină un mediteranean. Și muzicii uriașului dela Bayreuth, el îi opunea cea a lui Bizet din Carmen.

Despărțiți, fiecare își spune cuvântul din urmă în opere nemuritoare. Iată întâi evoluția finală a lui Wagner cum se exprimă în *Parsifal*, concepțiile religioase și morale la care ajungea în asfințitul vieții lui. Exilatul și ateul dela 1848 avusese un ideal comunist, omenesc și terestru. Anticapitalistul, cum foarte bine îl definește Bernhard Shaw, voia să pună capăt împărăției aurului. Tot după B. Shaw, romanticul găsea un panaceu în triumful final al Iubirii - nu al Iubirii aproapelui - ci al Amorului propriu-zis. Proslăvea pasiunea.

Cu Parsifal, totul se schimbă. Răscumpărarea se poate obține. Lumea, cum o spunea Schopenhauer, rămâne funciarmente rea. Pentru filozoful pesimist nu era altă scăpare decât în moarte, în abdicarea totală a voinței, în negația vieții, în pacea Nirvanei. Autorul lui Parsifal, dimpotrivă, ajunge a crede « că putem fi salvați chiar în viața aceasta prin conștiința limpede a suferinții și a corupției universale ». Acel care vede în voința egoistă, în dorința necurată, izvorul tuturor rezelor și năzuște din toate puterile sufletului să scape din păcat și din mizerie, acela poate, nu prin abdicarea voinței de a trăi, dar printr'un efort suprem și desnădăjduit al voinței conștiente, să omoare în el egoismul și să se ridice la sfințenie.

« Voința deci n'ar fi rea în sine și omul s'a înrăit prin degenerare »¹⁾.

Și aci vine Wagner cu soluțiile lui, atât de mișcătoare și de magnifice, când sunt poetice și muzicale, atât de copilărești, când sunt expuse cu gravitate în scrieri teoretice. Cu drept cuvânt, Nietzsche și-a putut bate joc de cel care propunea ca remediu la degenerescența actuală a

¹⁾ Citat după H. Lichtenberger.

lumii, vegetarianismul, lepădarea de păcatul original, castitatea și păstrarea sângelui arian.

Prin mila conștiință, prin renunțare, prin « conversiunea » voinței, prin așteptarea « miracolului salvator », această atitudine se identifică acum creștinismului și Wagner isprăvea printr'o arzătoare profesiune de credință religioasă.

Iar Nietzsche care se îndrepta hotărît spre concepția aspră și cuccritoare a tuturor bunurilor ce trebuie să fie ale supra-omului, Nietzsche care afirma cu optimism morala stăpânilor liberi și puternici, deasupra celei imbecile și lașe - nu credea în sinceritatea celui ce se « prosternase la picioarele Crucii » și-l disprețuia, deși continua să-l iubească și să plângă la auzul numelui său. Coincidență impresionantă. La 13 Februarie, când el pune punctul final la lucrarea lui de frunte *Also sprach Zarathustra*, prin care-și proclamă noua evangheliie a eroului, a profetului, a sfântului, a supra-omului cum îl înțelege el, Wagner moare la Veneția în consacrarea unei glorii depline și împăcat în sine.

Până unde merge intransigența intelectuală a lui Nietzsche față de fostul său magistrul, se vede într'o scrisoare a celui mai credincios ucenic al său, alter-ego, acel Peter Gast - muzicianul ce-i împărtășea gândurile cele mai tainice. Scrisoarea a văzut lumina tiparului abia acum vre-o câteva luni, în «Berliner Tageblatt» și iată cum începe :

« Dacă mă întrebi ce cred despre moartea lui Wagner, îți voi spune că o socotesc o binefacere. Un mare număr de oameni dotați sunt ruinați prin wagnerită, prin imitația sentimentelor și gândurilor wagneriene ». Iar Nietzsche urma, în fiecare lucrare nouă a lui, să denunțe turpitudinile influenței dela Bayreuth, și se afirma din ce în ce mai anti-creștin. Discipolul pesimist din vremuri al lui Schopenhauer își renega în mare parte magistrul și în admirabilul lui poem filozofic « Zarathustra » voia să canonizeze răsul - dansul - voia bună. Orice îndrăzneală e permisă omului superior, Prometeului deslegat. Și întâlnim un fragment revelator ca acesta :

*Die Welt ist tief
Und tiefer als der Tag gedacht,
Tief ist ihr Weh.
Lust - tiefer noch als Herzeleid :
Weh spricht : vergeh !
Doch alle Lust will Ewigkeit,
Will tiefe, tiefe Ewigkeit ! »*

(Lumea e adâncă, mai adâncă decât a gândit-o ziua, adâncă-i durerea. Mai adâncă decât suferința inimii e bucuria. Durerea spune : Treci ! Dar orice, orice bucurie, voește adâncă vecinicie).

Aceste versuri sunt săpate pe o piatră comemorativă dela Sils-Maria, în Elveția, lângă St. Moritz, unde Nietzsche stătu câțeva

vreme și concepu în parte capodopera sa și una a întregii literaturi germane : « Astfel vorbi Zarathustra ».

Imagini splendide, un stil condensat, de diamant, o gândire nouă la fiecare rând, efuziuni lirice străbat ca imnuri sonore paginile unice. Iată începutul și sfârșitul cântecului de noapte :

Nacht ist es : Nun reden lauter aller springenden Brunnen. Und auch meine Seele ist ein springender Brunnen.

Nacht ist es : Nun erst c. wachen alle Lieder der Liebenden. Und auch meine Seele ist das Lied eines Liebenden.

Ein Ungestilltes, Unstillbares ist in mir, - das will laut werden. Eine Begierde nach Liebe ist in mir, die redet selber die Sprache der Liebe...

Adică : « E noapte : acum vorbesc mai tare fântânile sălțătoare. Și sufletul meu e o fântână sălțătoare. E noapte : acum abia se trezesc toate cântecele îndrăgostiților. Sufletul meu e și el cântecul unui îndrăgostit. Un neastâmpăr ce nu se poate liniști e în mine și vrea să fie auzit. Un dor de iubire-i în mine, ce vorbește el singur graiul iubirii ».

Traducere palidă și fatal necredincioasă.

În capitolul din partea a 4-a « Der Zauberer », vrăjitorul (adică R. Wagner) cântă bocetul enigmatic al Arianei ce se sfârșește cu versurile :

*« O komm zurück
Mein unbekannter Gott ! Mein Schmerz !
Mein letztes Glück » !*

(Revino zeul meu necunoscut ! Durerea mea ! Norocul meu din urmă !) Atunci Zarathustra îl lovește cu toiagul și-i strigă : « Taci, actorule ! Falsificatorule de monezi ! Mincinosule, te recunosc doar bine » ! - Și totuși, când face pelerinajul la locurile sfinte ale amintirii, din Tribschen, Nietzsche vorbește de Wagner și de Cosima ca de două ființe « pe veci pierdute, vecinic adorate ». Emoția lui e adâncă. Sufletul îi e împărțit între ură și iubire.

În « Morală și Fiziologie », altă lucrare a lui, întâlnim un pasaj umoristic semnificativ... Personajele : Teseu, Dionysos și Ariana sunt la Naxos. Nu știi ce îndrăzneală a rostit Dionysos, că Ariana izbucnește :

« Aber mein Herr, Sie reden Schweinedeutsch !

— Deutsch, antwortete ich, lassen Sie das Schwein weg, meine Göttin ; sie unterschätzen die Schwierigkeit, feine Dinge deutsch zu sagen ! - Pe românește : Domnule, vorbești o nemțească de porc. - Vorbesc nemțește, i-am răspuns ! Lasă porcul, zeita mea ! Nu cântărești greutatea de-a spune lucruri subțiri pe nemțește ! »

Din ce în ce, spiritul lui Nietzsche se făcea mai combativ. « Ger-

mania nouă,» spiritul greoi, boala wagnerianitei, creștinismul erau pentru el adversarii ce trebuiau striviți de noua lui învățătură.

În unul din aforismele lui apar iarăși cele trei personaje citate mai sus. Ariana zice : « Teseu devine absurd ; Teseu devine virtuos ! Teseu (adică Wagner) e gelos, Dionysos, ca zeu, nu. Acesta din urmă spune : «Cum ar putea să iubească un Teseu ceea ce iubesc eu în tine, Ariano?.. Ariano ești un labirint ! Teseu s'a rătăcit în tine și acum nu mai are firul. Ce-i mai folosește că nu l-a mâncat minotaurul ? Ceea ce îl mănâncă e mai rău ca minotaurul ! - Mă măgulești, răspune Ariana, dar nu vreau să-mi fie milă când iubesc ; sunt oboșită de compătămirea mea, în mine se prăbușesc toți eroii ! E cea din urmă dragoste a mea pentru Teseu și îl prăbușesc ! »

Actul cel din urmă : Nunta Arianei cu Dionysos ¹⁾. E aici mitul femeii părăsite, desperate în insula pustie, ce-și regăsește o viață nouă în dragostea zeului Bacchus (sau Dionysos) care poate apărea și ca un simbol al sensualității, al misticismului vital, perpetu - al vecinicei reînnoiri și întoarceri. Heraclit și lirismul înnăbușit al lui Nietzsche - se destăinuesc în imaginile acestea stranii. Ariana ar mai putea simboliza și eternitatea dorită, iubirea, împreună cu noștinței.

Dar Cosima și garda ei de gineri wagnerieni dela Bayreuth aruncară o excomunicație majoră și definitivă împotriva fostului discipol răsvrătit. Puțin îi păsa ei, cel puțin în aparență, de invectivele lui și poate de sbuciumul dragostei și urii cărora sigur că le bănuia cauza. Creștinismul ei îl exaspera din ce în ce mai mult. Într'o scrisoare el zice că dânsa e femeia de cel mai falnic stil pe care a întâlnit-o vreodată, dar socotește că ea l-a stricat pe Wagner care nu merita o astfel de soție. Parsifal ar fi fost o condescendență gustului ei, instinctelor catolice ale fiicei lui Liszt, un act de recunoștință și umilire a unei ființe slabe față de una superioară, un soi de mișelie vecinică a bărbatului față de faimosul « etern-feminin ».

Cu toate atacurile lui teribile împotriva bisericii și a preoților, Nietzsche păstra un sentiment blând de admirație pentru Iisus. Dar toată sublimitatea învățăturii lui, el o vedea travestită de spiritul iudaic ce împregnează Sfintele Scripturi. E spiritul rabinic al Sfântului Paul - duhul rău al bisericii, nimicitor al civilizației antice, al celei maure din Spania, al Renașterii, duhul rău, autorul Reformei, căci protestantismul ar fi cea mai odioasă formă și reînnoire a Creștinismului. Puține luni înainte de a fi lovit de paralizia generală, Nietzsche termină cartea lui : « Antichristul », în care invectivele lui întrec orice măsură, orice respect. Creștinismul după el e negația vieții, traficantul înșelător al mizeriei ce răscolește și exploatează puroiul durerii celor slabi, marea calamitate a lumii, unica perversiune interioară, unicul mare instinct de ură, unica și nemuritoare pată a omenirii...

1) Cf. și capitolul „Ariane” din lucrarea citată a lui Hans Bellart.

În ultimele zile ale anului 1888, Nietzsche dă semne de vizibilă demență. Iscălește scrisori pline de mania tipică a grandoarei, celor bolnavi ca el : semnează *Cezar*, *Antichrist* și însfârșit, cu cele două nume antinomice, sinteză a vieții lui : *Crucificatul* și *Dionysos*. La Turin le spune trecătorilor : « Fiți mulțumiți. Eu sunt Dumnezeu. M'am deghizat așa ». Printre incoerențele lui din acea epocă, mereu revine răsunetul aceluiași vis prelung înăbușit... *Ariana!* « Cosima Wagner, femeea mea m'a adus în starea aceasta ». Și biletul acesta scurt și cel mai mișcător din toate : d-nei Cosima Wagner, « Ariano, te iubesc ».

A mai trăit în noaptea nebuniei 12 ani. Era blând și supus, se lăsa călăuzit de mama și de sora lui .Se așeza adesea la pianul lui și vărsa lacrimi când își recânta vre-o pagină din « *Tristan și Isolda* ».

Iar când cineva îi amintea de Richard Wagner, sărmanul geniu pustiit răspundea îndată : « Pe acela, pe acela, mult l-am iubit! »

EM. CIOMAC

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

va publica în numerile viitoare :

<i>D. Gusti</i>	Monografia sociologică, o metodă de cunoaștere a națiunii.
<i>Dr. G. Marinescu</i>	Știință și Cultură.
<i>Dan Rădulescu</i>	Impasul atomisticeii moderne.
<i>I. Simionescu</i>	Bacalaureatul.
<i>V. Vâlcovici</i>	Evoluția universului.
<i>Al. Bîlciurescu</i>	Versuri.
<i>Dan Botta</i>	Poetica lui Paul Valéry.
<i>Barbu B. Brezianu</i>	Versuri.
<i>C. Gane</i>	Cel ce nu poate trăi în țară streină.
<i>Artur Gorovei</i>	Viața lui Matei Millo la Paris.
<i>Lucia Mantu</i>	Strada.
<i>Claudia Millian</i>	Inapoi la suflet.
<i>G. Topârceanu</i>	Minunea Sfântului Sisoie.
<i>I. Budu</i>	Petre Mavrogheni.
<i>R. Cioculescu</i>	Problema coridorului polonez.
<i>G. Florescu</i>	Planuri inedite ale Bucureștilor la sfârșitul veacului al XVIII-lea.
<i>Mircea Florian</i>	Anti-intelectualism.
<i>Preda Fundățeanu</i>	Eșirea la mare.
<i>M. Heyeck</i>	Metafizică cu Balzac
<i>R. Monta</i>	Echitatea în dreptul englez.
<i>N. Romanescu</i>	Penitenciarele în cadrul problemelor școlare.
<i>George Sofronie</i>	Teoria și practica plebiscitului internațional.
<i>George Stroe</i>	Omul care ar fi putut să înlătore Revoluția franceză.
<i>D. I. Suchianu</i>	Bilanțul cinematografului vorbitor.
<i>Z. Pâclișanu</i>	Guvernele maghiare și mișcarea memorandistă.

Abonații Revistei Fundațiilor Regale vor primi ca supliment gratuit, la fiecare trei numere ale revistei, câte un exemplar din „Biblioteca Teatrului Național din București“, a cărei editare a fost preluată de către Fundațiile Regale.

Abonamentele se fac la administrația revistei
BUCUREȘTI I. B-DUL LASCĂR CATARGI, 39

* IMPRIMERIA *
FUNDAȚIILOR CULTURALE

— REGALE —

* BUCURȘTI *
STRADA LATINĂ, 10
TELEFON 4.03.02